

ТУРЕЧЧИНА ЯК РЕГІОНАЛЬНА ПОТУГА: ФАКТОР ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ЗМІНИ РОЛІ ЗБРОЙНИХ СИЛ

Александров Олег Святославович

Замікула Ганна Олегівна

У статті проаналізовано вплив Збройних сил Туреччини на політичне життя держави. Розглянуто передумови формування особливої ролі армії як захисника здобутків кемалістської революції, досліджено приклади прямого – в межах переворотів 1960 та 1980 рр. – та непрямого – під час виступів військових 1971–1973 та 1997 рр. – втручання генералітету в політику, проаналізовано їх наслідки. Окремо вивчено причини та фактори, що спричинили поразку армії у протистоянні з Партією справедливості та розвитку в XXI ст., коли спроби вищого командування не допустити до влади поміркованих ісламістів провалилися. Натомість демократичні перетворення в турецькому суспільстві, репресії проти збройних сил та зміни в законодавстві призвели до суттєвого зменшення впливу військових на політичне життя держави, що наочно було продемонстровано невдалою спробою перевороту в липні 2016 р.

Ключові слова: Турецька Республіка, збройні сили, військовий переворот, Партія справедливості та розвитку, секуляризація, «Ергенекон».

Aleksandrov Oleg, Zamikula Hanna

TURKEY AS A REGIONAL POWER: FACTOR OF THE INTERNAL POLITICAL CHANGES OF THE ARMED FORCES ROLE

The current article analyzes the influence of the Turkish armed forces on the political life of the Republic of Turkey. The prerequisites for the formation of the special role of the army as the defender of the achievements of the Kemalist revolution are being considered. Examples of direct – military coups of 1960 and 1980 – and indirect – officers' actions in 1971-1973 and 1997 – intervention of generals in politics are being studied. The consequences of these actions are being analyzed. Special attention is given to the causes and factors that led to the defeat of the army in the fight against the Justice and Development Party in the XXI century, when the high commands' attempt to prevent moderate Islamists from obtaining power has failed. Instead, democratic change in Turkish society, repression initiated against the armed forces and amendments adopted to the national legislation led to a significant reduction of military influence on the political life of the state, clearly demonstrated during a failed coup of July 2016.

Keywords: Turkish Republic, armed forces, military coup, The Justice and Development Party, secularization, Ergenekon

Протягом ХХ ст. Турецька Республіка пережила багато потрясінь та криз. Кемалістська революція докорінним чином змінила основи держави, втім, її принципи неодноразово ставились під сумнів представниками різних політичних тра-

дицій. Зіткнення між ними становили загрозу безпеці Туреччини. За таких умов консолідуючим фактором у державі були збройні сили, які кілька разів задіяли силовий сценарій задля стабілізації ситуації. Значення армії в політичному

житті республіки було надзвичайно важливим та сформувало специфіку турецької політичної системи другої половини ХХ ст.

Актуальність вивчення позиції турецької армії як окремої сили, яка впливає на формування політики країни, впливає передусім із сучасних викликів, що загрожують безпеці України. Військовий потенціал Туреччини не викликає сумнівів: вона — надзвичайно потужний гравець у Чорноморському регіоні, який характеризується сьогодні заостренням безпеки, викликані агресивною політикою РФ на Кавказі, в Криму та Донбасі.

Для Києва важливо розраховувати на підтримку Анкари в боротьбі за власний суверенітет та незалежність. Це можливо лише в межах всебічного та комплексного розуміння внутрішніх процесів у політичному середовищі Туреччини, в тому числі на основі вивчення центрів сили турецького національного політикуму та ступеня їхнього впливу на ситуацію. Дослідження внеску армії в політичний розвиток Турецької Республіки цілком відповідає такому завданню.

Метою статті є вивчення ролі збройних сил у формуванні турецького політикуму в період республіки. Задля її досягнення проаналізовано процес становлення специфічної ролі армії в турецькому суспільстві протягом ХХ ст., досліджуються приклади прямого втручання генералітету в політичне життя країни.

Історіографія досліджуваної проблеми складається з великої кількості матеріалів, які за авторством та географічним принципом можна розділити на кілька груп. До першої входять статті, опубліковані російськими та українськими дослідниками. Найбільш комплексний характер має робота А.Д. Васильєва, який вивчав роль турецької армії в житті держави в період республіки [1]. С.Б. Дружиловський аналізував внутрішні фактори, які впливали на формування зовнішньої політики Туреччини. Серед них не останнє місце посідає діяльність збройних сил [3]. С.А. Васильєва та Л.Р. Садикова досліджували окремі традиції, характерні для турецького політикуму — ісламізм та пантюркізм [2, 4]. Вони також торкалися питання взаємодії представників цих ідеологій та армії.

Другу історіографічну групу становлять доробки турецьких науковців. Е. Айдінлі аналізує трансформацію відносин між військовим та цивільним секторами Туреччини в політичній

площині [5]. А. Куру досліджує злети та падіння турецьких збройних сил на політичній арені в контексті боротьби з ісламістськими, курдськими та комуністичними рухами [9]. О. Думан, А. Гюней та П. Каратекеліоглу вивчають вплив Європейського Союзу на роль збройних сил у формуванні турецької політики [7; 8]. Вони відзначають, що активізація процесів європейської інтеграції та викликана нею лібералізація суспільства послабила здатність військових відстоювати свою лінію у відносинах з опонентами.

Третя група історіографічних матеріалів представлена роботами західних авторів. Н. Сатана досліджує трансформацію турецької армії протягом періоду демократичних перетворень у країні [11]. Д. Канецца вивчає роль турецької армії в підтримці реформ у республіці [6]. Б. Парк аналізує боротьбу між турецьким генералітетом та Партією справедливості та розвитку, яка вилилась у судовий процес щодо справи «Ергенекону» [10].

Активність турецьких військових у формуванні внутрішньої та зовнішньої політики держави має давнє коріння, що сягає часів Османської імперії. Ця войовнича країна ідентифікувалась з військово-бюрократичною спадщиною, яка відіграла вирішальну роль у соціальній, економічній та політичній сферах розвитку [7, 410]. Провідна роль збройних сил визначалась фактором зовнішньої загрози, відносною слабкістю громадянських інститутів, політичною нестабільністю та неефективністю цивільних урядів [1, 52]. У ХХ ст. турецьке суспільство стало ще більше прив'язаним до армії, яку ідеалізували та вшановували у масштабах, не зрозумілих для демократичних країн [5, 9].

Типовими завданнями для турецьких військових були збереження територіальної цілісності та безпеки держави, політичний контроль за населенням. Після проголошення Турецької Республіки армії, окрім цього, відводилась провідна роль у пропаганді принципів кемалізму. Вона — разом із партійним апаратом Народно-республіканської партії — виступала як інструмент ідеологічної обробки молоді.

Саме на армію було покладене завдання формувати та підтримувати діяльність проурядових політичних сил, регулювати турецьку партійну систему [1, 52-53]. Мустафа Кемаль вбачав у ній захисника інтересів національної буржуазії, гаранта проведення реформ, модернізації суспільства та економіки.

Такий підхід був закономірним з огляду на проблеми Туреччини. Республіка страждала від традиційної дилеми країн, які намагалися впроваджувати ліберальні реформи в небезпечному середовищі. За таких умов реформістський курс вимагав наявності сильного гаранта, здатного захистити його від внутрішніх та зовнішніх загроз. При цьому він, з одного боку, мав бути незалежним від партійних суперечок, а з іншого — мати необхідний потенціал та здатність впливати на події [5, 10]. Лише збройні сили відповідали цим критеріям. Таким чином були створені передумови для легітимізації втручання турецької армії в політичне життя країни [1, 55].

Кемаль виступав проти безпосередньої участі військових у формуванні політики Туреччини. Нейтралітет офіцерського корпусу підкреслювався заборонаю діючим військовим вступати до політичних партій та брати участь у політичній боротьбі [6, 16]. Вони були інструментом реформаторського курсу, «авангардом революції», а не незалежною політичною силою, наділеною повноваженнями на власну політичну ініціативу.

Ситуація поступово змінилась після смерті Ататюрка. Вже в другій половині 1940-х років в армії з'являються таємні групи офіцерів, які обговорюють внутрішньополітичну ситуацію в державі та планують державний переворот з метою встановлення багатопартійної системи. Суттєвий вплив на зростання політичних амбіцій представників збройних сил спричинила активізація партнерства зі Сполученими Штатами Америки. Здійснене за фінансової підтримки США переозброєння армії підкреслило офіцерству його силу.

Приєднання до західного блоку (Туреччина стала членом НАТО в 1952 р.) та налагодження міжнародного співробітництва у військовій сфері сприяли зростанню політичного впливу армії [7, 411]. Водночас в ідеологічному плані її представники залишалися вірними принципам кемалізму, які проамериканський уряд Демократичної партії (далі — ДП, сформована в 1946 р. в межах переходу до багатопартійної системи, знаходилася при владі в 1950—1960 рр.) намагався обмежити [1, 59].

Уперше армія голосно заявила про себе як про самостійну силу у внутрішньополітичних справах у 1960 р. Зіткнення між керівною Демократичною партією та опозиційною Народно-республіканською партією загрожували

стабільності держави. Більше того, ДП вдалася до популістських дій, намагаючись заручитись підтримкою населення завдяки апелюванню до ісламських традицій. Це загрожувало секуляризації державного устрою [7, 410].

Військові взяли ситуацію під свій контроль. У результаті здійсненого перевороту влада перейшла до Комітету національної єдності, який складався з 38 офіцерів. На чолі установи став генерал Джемаль Гюрсель [6, 17]. Демократичну партію заборонено, а в країні було прийнято нову, демократичнішу Конституцію, що давала ширші повноваження військовим. Відтепер вони мали безпосередній вплив на політику за допомогою Ради національної безпеки — дорадчого органу при уряді, який де-факто контролював цивільних політиків та слідкував за їхньою діяльністю [7, 411].

15 жовтня 1961 року в Туреччині відбулися вибори, за результатами яких у державі закріпилася багатопартійна система. Влада знову повернулася до політичних партій. Варто зазначити, що не всі залучені до перевороту військові погодились відмовитись від керівництва республікою. Радикально налаштовані офіцери спробували протистояти цьому: в 1962 та 1963 рр. вони намагалися здійснити ще один переворот та завадити передачі влади цивільному уряду. Ці спроби провалилися, заколотники були засуджені та страчені [1, 61].

Протягом 1960-х рр. військові продовжували опосередковано контролювати політичне життя Туреччини та посилювати свій вплив. Вони дедалі більше зближувались з політичними партіями. В цей період прийнято низку законів, покликаних поліпшити матеріальне становище турецького офіцерства. Зміцнюються зв'язки військових з великим капіталом — перш за все завдяки створенню Суспільства армійської взаємодопомоги з метою контролю над військовими фінансами та налагодження контактів з представниками збройних сил. У результаті турецькі офіцери стали однією з найбільш привілейованих та забезпечених соціальних груп у країні [1, 62]. Втім, повного злиття військового керівництва та підприємців не відбулося: армія безпосередньо не брала участі в політиці та виступала стабілізатором політичної системи.

Ситуація змінилась наприкінці 1960-х років, коли злочинна терористична діяльність радикальних угруповань різного політичного спря-

мування почала загрожувати безпеці та єдності Туреччини. Військові знову вдалися до дій. Рішення про це було прийнято на розширеній зустрічі представників вищого командування 10 березня 1971 року [7, 411]. Через два дні на тлі нездатності політичних партій сформувати уряд офіцерство оприлюднило Меморандум вищої військової ради, адресований президенту та парламенту країни. В ньому ставилася вимога розпустити неефективний уряд та провести реформи, спрямовані на захист ідеології кемалізму від екстремістів. У випадку невиконання вимог військові погрожували захопити владу в державі.

Ця погроза не була реалізована, країну чекали ще два роки сутичок та неспокою. Лише в 1973 р. у результаті переговорів щодо переобрання президента Туреччини до влади знову прийшли представники збройних сил у форматі надпартійного уряду. Президентом республіки став відставний адмірал Фахрі Корутюрк [6, 18]. Цього разу вони діяли поміркованіше. Політичні партії не забороняли, парламент не розпускали, але до Конституції 1961 р. було внесено низку поправок, що обмежували демократичні свободи та посилювали вплив військових на політику.

Підконтрольний військовим уряд пробув при владі до жовтня 1973 р., коли передав повноваження політичним партіям. Жодна з них знову не змогла здобути впевненої перемоги на виборах, у результаті 1970-ті рр. в Туреччині пройшли під знаком нестійких та недовговічних коаліційних урядів. Разом з тим авторитет збройних сил лише посилювався — передусім завдяки перемозі над грецькими військами під час подій на Кіпрі в 1974 році [7, 411].

Активізація терору з боку націоналістів — угруповання «Сірі вовки», пов'язаного з радикальною Партією націоналістичної дії, — спричинило повернення військових до прямого втручання в політику держави [2, 212]. Спочатку вони вдалися до перевіреного засобу: 2 січня 1980 року було опубліковане звернення до президента та політичних партій з вимогою об'єднатися задля подолання кризи. Оскільки політики не виправдали очікувань, збройні сили вдалися до прямих дій. 12 вересня 1980 року в країні відбувся військовий переворот, влада перейшла до Ради національної безпеки на чолі з начальником генерального штабу Туреччини. Ці дії були підтримані США, що позитивно вплинуло на відносини Білого Дому з вищим турецьким генералітетом.

Армія керувала державою протягом трьох років. Її діяльність була спрямована на оздоровлення Туреччини завдяки обмеженню втручання державного сектору в економіку, збільшення надходжень іноземної допомоги, сприяння формуванню конкурентоспроможного виробництва, переходу до експорторієнтованої зовнішньоекономічної діяльності [1, 64].

У внутрішній політиці було взято жорсткий курс на придушення ісламістських та радикальних партій. Такі політичні сили, як Партія національного порядку та Партія націоналістичної дії, стали жертвами репресій. Кількість заарештованих досягла 138 тис. осіб, з них 42 тис. були засуджені на різні терміни [6, 18]. В навчальних закладах військові ввели нові програми, покликані виховувати молодь у дусі кемалізму. Запроваджено жорсткий контроль над засобами масової інформації.

Після перевороту військові заявили про готовність повернути владу цивільному уряду. Це було зроблено лише після прийняття 7 листопада 1982 року нової Конституції, яка розширювала повноваження президента та посилювала вплив збройних сил на владу в Туреччині. Вона остаточно закріпила за армією унікальну роль не лише опікуна внутрішньої та зовнішньої політики країни, а й гаранта її світськості [4, 2]. 6 листопада 1983 року в країні відбулися нові вибори, на яких військові підтримували Націонал-демократичну партію на чолі з відставним генералом Т. Сунальпом, але перемогу здобула Партія Вітчизни.

Протягом 1980—1990-х рр. армія продовжувала користуватися впливом та відігравати велику роль у політичному житті держави. Після відставки останнього військового президента країни, К. Еврена, в 1989 р. роль генералітету в політиці поступово зменшувалась. Першою ознакою цього процесу став конфлікт між військовими та новим президентом щодо війни в Перській затоці: Т. Озал провів через парламент рішення про широку підтримку антиіракської коаліції, натомість збройні сили вважали це занадто поспішним [3, 8]. Ці події розглядаються як спроба цивільного уряду зрештою вказати військовим на їхнє місце та встановити над ними політичний контроль [8, 444].

Відсутність консенсусу серед турецького генералітету також відіграла свою роль у втраті армією лідерських позицій. Умовно він розділявся на дві впливові фракції — абсолютистів та градуалістів. Перші виступали за стійкий та безпосе-

редній контроль з боку армії за політичним життям задля захисту реформ. Вони орієнтувались на досвід минулих десятиліть. Другі наполягали на необхідності більше довіряти самому суспільству. Вони стверджували, що надмірне застосування сили може відвернути населення від армії та підірвати традиційну атмосферу довіри, що склалася між збройними силами та простими людьми [5, 10-11]. Проблематика європейської інтеграції також вносила розбрат. Якщо частина генералів вважала приєднання до ЄС геополітичною необхідністю, інша наполягала, що об'єднання з Європою суперечить принципам кемалістської революції [6, 21].

За таких умов збройні сили перебували в тіні відкритого політичного протистояння між представниками ліберальних та ісламістських політичних сил, яке зрештою активізувалося. Загальною тенденцією стало зростання популярності останніх, викликане падінням авторитету коаліційних світських урядів у період наслідків валютно-фінансової кризи 1994 р. [4, 2]. Це призвело до формування в середині 1990-х років уряду Партії благоденства на чолі з Н. Ербаканом. Такий хід подій не влаштував військових – вони одразу заявили про загрозу лаїцизму в Туреччині.

У січні 1997 р. на військово-морській базі Гьольджюк командування збройних сил провело нараду для розроблення стратегії відсторонення ісламістів від влади. План військових полягав у тому, щоб за допомогою заохочення публічних протестів досягнути цієї мети без прямого застосування сили [4, 2]. 28 лютого 1997 року зібрання Ради національної безпеки розглянуло ситуацію в державі та прийняло низку пунктів щодо протидії політиці Ербакана (вони стосувалися закриття великої кількості релігійних шкіл, заборони тарикатів тощо). Прем'єр-міністр був змушений погодитися з вимогами військових, оприлюдненими у меморандумі. Зрештою генералітет досяг своїх цілей: Ербакан пішов у відставку 30 червня 1997 року, а його партія була усунена від політичного життя. Ця подія отримала назву «постмодерністського перевороту» [7, 412].

Такі дії військових викликали й зворотну реакцію: активна антиісламістська кампанія підірвала довіру до військових в оновленому турецькому суспільстві, яке вже відвикло від такого агресивного наступу на демократію та свободу волевиявлення. Багато людей розчарувались у збройних силах як гаранті стабільності [5, 11]. Хоча в 1999 році рівень довіри до армії все ще

коливався близько 81 %, загальні тенденції серед населення, передусім інтелігенції, були невтішними [11, 372]. Турки звернули свою увагу на інші політичні традиції, що й стало вирішальним через кілька років.

Заборона Партії благоденства в 1998 році з ініціативи Ради національної безпеки може вважатися перемогою світських сил Туреччини, але вона не змогла змінити загальні настрої в державі. Прибічники Ербакана створили ще одну партію – Партію чесноти. Після її заборони в 2001 році лідерство серед ісламістського руху Туреччини перейшло до новоствореної Партії справедливості та розвитку (ПСР), яка з 2002 року опинилася при владі.

Збройні сили Туреччини зіткнулись із ситуацією, коли наступ на принципи кемалізму вимагав від них рішучих дій. Утім, військові впустили вдалий момент для прямого втручання в ситуацію. Сам стан справ у державі радикально відрізнявся від 1980 року і не давав можливості застосовувати силу напряду. В цей період змінювався стан політичних процесів у Туреччині. Активізація європейського вектора зовнішньої політики привела до реформ, покликаних забезпечити відповідність стандартам ЄС. Це стосувалося не лише економічної сфери. Політичний режим також лібералізувався. В країні закріплювалися принципи поваги до прав людини, посилювалось громадське суспільство.

Таким чином, зовнішній «фактор Європейського Союзу» зобов'язував цивільну владу запроваджувати демократичні реформи та обмежував вплив військових на політику [7, 407]. В результаті політичне середовище Туреччини стало настільки розвиненим, що ним стало неможливо керувати диктаторськими методами під демократичним фасадом [5, 10].

Натомість генералітет спробував не допустити особисто лідера ПСР Реджепа Таїпа Ердогана до посади прем'єр-міністра через його судимість. Ердогану допомогли американці, які потребували союзника під час підготовки до операції проти Іраку. Білий дім натиснув на турецький генералітет, особливо на начальника генерального штабу Хільмі Озкека. В результаті виборче законодавство було виправлене, а Ердоган обійняв посаду голови уряду [4, 3].

Саме ісламісти розпочали атаку на привілеї армії. В 2003 році були ліквідовані суди державної

безпеки, які знаходились під контролем військових. Був змінений статус Ради національної безпеки – органу, відповідального за усунення цілком легітимно обраних лідерів Туреччини, які не влаштували збройні сили. Відтепер його рішення мали винятково рекомендаційний характер [3, 8-9].

Події загострилися в 2007 році під час президентських виборів. В умовах загрози концентрації обох найвищих постів у державі – президента та прем'єр-міністра – в руках представників ПСР військові натякнули на готовність втрутитись у ситуацію, якщо виникне небезпека світському способу життя в Туреччині [1, 69]. Незважаючи на втрату повноважень Радою національної безпеки, вони все ще могли це здійснити під приводом боротьби з тероризмом. У демарші військових взяли участь начальник генерального штабу Яшар Бююканіт та командувач сухопутними військами Ілкер Башбуг [4, 4].

Ердоган пообіцяв піти на компроміс, але не виконав обіцянки. Президентом Туреччини був обраний його однопартієць Абдулла Гюль. Військові не вдалися до радикальних дій. Протест проявився в тому, що начальник генерального штабу проігнорував церемонію президентської інаугурації Гюля [3, 8]. Момент для втручання було втрачено. Подальші події в країні лише підкреслювали поступове падіння впливу збройних сил та концентрацію влади в руках ПСР.

Ініційована справа про заборону Партії справедливості та розвитку, викликана прийняттям закону про дозвіл носіння хіджабу у вищих навчальних закладах, не принесла успіху. Відповідний удар по репутації армії з боку правлячих політиків був значно сильнішим. Військові були звинувачені в плануванні державного перевороту.

Так звана справа «Ергенекон» 2007 року завдала серйозної шкоди репутації армії як внутрішньополітичного гравця. До кримінальної відповідальності було притягнуто понад 300 осіб – журналістів, громадських діячів, профспілкових лідерів та відставних офіцерів. Серед них були колишній командувач національної жандармерії Сенер Еруйгур, колишній командувач Першою польовою армією Хюршит Толон [10, 2], голова Торговельної палати Анкари Сінан Айгюн [4, 7]. Це створило основу для законодавчого обмеження втручання збройних сил у політику Туреччини [1, 69–70].

Наступна кампанія проти військових пов'язана з розслідуванням плану державного перевороту «Кувалда», який мав бути здійснений у 2003 році. Розслідування розпочалося в 2010 році. За деякими оцінками, до 15 % вищого командного складу турецьких збройних сил було заарештовано.

На рубежі 2012–2013 років у відставку був змушений піти командувач турецьким ВМФ Нусрет Пюнер. Причиною цього стали масові арешти по справі «Кувалда» – загалом всього було ув'язнено 112 офіцерів військово-морського флоту, що становить 10,5 % від командного складу ВМФ. Також були заарештовані 75 офіцерів сухопутних військ та 20 офіцерів ВПС [1, 71].

Обидві справи супроводжувались агресивною кампанією в пресі, спрямованою проти армії. ПСР активно використовувала компромат на чинних та відставних військових. Вітик матеріалів слідства, що компрометували представників опозиції, став звичайною справою для турецьких ЗМІ, близьких до партії Ердогана. При цьому масмедіа, які в минулому підтримували військових та зіграли вкрай важливу роль у «постмодерністському перевороті» 1997 р., або змінили свою позицію на користь ПСР («Сабах»), або зіткнулися зі зменшенням тиражів та втратою популярності («Хюррієт», «Мілієт») [9, 51].

Авторитету армії нанесено сильний удар, від якого їй надзвичайно важко відійти. Партія справедливості та розвитку змогла «знекровити» основну загрозу власному беззаперечному головуванню в турецькому політикумі. Серед військових все популярнішою стає позиція, що збройні сили повинні самоусунутися від вирішення політичних проблем та покласти відповідальність за це на цивільну владу [5, 12].

Але з'ясувалося, що турецьку армію ще зарано списувати з рахунків. У липні 2016 р. у країні відбулася спроба військового перевороту, спрямована на усунення Ердогана від влади. Вона провалилась, судячи з усього, через недостатню підготовку та координацію зусиль. Зіграла роль і мобілізація цивільних прихильників Партії справедливості та розвитку, які вийшли на вулиці та виступили проти військових.

У результаті найближчим часом можна очікувати лише посилення влади президента та його прибічників, яке супроводжуватиметься репре-

сіями в армії. Є безпосередня загроза повного усунення збройних сил як елементу політичної системи республіки.

Підсумовуючи, можемо сказати, що унікальна роль армії в турецькому суспільстві сягає корінням Османської традиції та молодотурецького періоду, які прищепили військовим потяг до модернізації та надали досвід участі в політичній боротьбі; позитивної ролі, зіграної збройними силами під час війни за незалежність, яка легітимізувала військових в очах населення; принципів кемалістської революції, які поєднали військових з постулатами демократії та секуляризації [8, 442].

У другій половині ХХ ст. у політичному житті Туреччини збройні сили відігравали надзвичайно важливу роль. Експерти виокремлюють три джерела політичного впливу турецьких військових. По-перше, йдеться про Раду національної безпеки, утворену згідно з Конституцією 1961 р. та посилену під час виступів армії на початку 1970-х та 1980-х рр. Фактично ця структура за впливом дорівнювала уряду республіки. По-друге, підконтрольним армії осередком залишався офіс президента Туреччини. Згідно з політичною традицією, цю посаду зазвичай займали люди з військовим минулим. По-третє, збройні сили змогли забезпечити свою присутність у судовій системі завдяки діяльності окремих судів національної безпеки, які займалися політичними справами.

У 1980-1990-ті роки генералітет отримав ще одне джерело впливу: через терористичну активність курдських сепаратистів у частині Туреччини був запроваджений надзвичайний стан, який повністю розв'язував армії руки [7, 415]. Найважливіші питання формування державної політики – на кшталт зовнішніх відносин, безпекового сектору та визначення загальної стратегії розвитку – узгоджувались із залученням військових та відповідно до їх позиції. Цивільний уряд мав вирішувати соціальні та економічні проблеми [5, 9].

Військові вважались основними захисниками здобутків кемалістської революції. Для цього вони йшли на радикальні заходи та порушення демократичних принципів, в окремих випадках – на пряме застосування сили під час військових переворотів (1960 та 1980 роки). Але в інших ситуаціях генералітету вдавалось досягнути своїх цілей винятково мирним шляхом: саме так було в 1971–1973 та 1997 роках [6, 13].

Основними проблемами, з якими не міг впоратися цивільний уряд і вирішення яких потребувало прямого втручання армії, в цей період стали: тенденції до встановлення диктаторської влади з боку правлячої Демократичної партії в 1950-ті роки; поляризація суспільства та зіткнення між представниками крайніх правих та лівих політичних сил у 1960–1970-ті роки; активізація курдського сепаратизму у 1980-х рр.; поступове зростання впливу ісламістських рухів, яке можна спостерігати протягом усього періоду (проблема загострилась на рубежі ХХ–ХХІ ст.) [11, 365].

У ХХІ ст. роль армії в Туреччині помітно зменшується. З одного боку, це пов'язано із зовнішнім фактором. Ліберальні тенденції в постбіполярному світі не залишають військовим маневру для застосування традиційних підходів до опонентів. З іншого боку, основний супротивник армії – Партія справедливості та розвитку – є надзвичайно небезпечним опонентом. Поєднання ісламістської риторики ПСР із прозахідним курсом, активна зовнішньополітична діяльність та досягнення підтримки США вибили підґрунтя з-під антиердоганівського планування. Сама ж партія в недалекому минулому здійснила успішний наступ на військових під час гучних судових справ.

У результаті опозиційний потенціал армії щодо ПСР підірвано. Невдала спроба перевороту в липні 2016 року свідчить, що військові не скорились, але вони не в змозі повторити минулі успіхи. Репресії, що очікуються найближчим часом, ще більше знекровлять збройні сили. Відтепер політики можуть розпочати кардинальні перетворення в державі, не відчуваючи постійної загрози усунення від влади військовим шляхом у разі незгоди з боку генералітету. Туреччина переходить до нового етапу, який може стати поворотним моментом її новітньої історії.

Зменшення ролі армії в політичному житті Туреччини, її впливу на формування державної політики має важливе значення не лише для республіки, але й всього регіону Близького Сходу – неспокійної території, де Анкара претендує на лідерство. Репресії в лавах турецьких збройних сил підривають боездатність, що є небезпечним в умовах активізації терористичної загрози та прямого залучення Туреччини до конфлікту в Сирії в межах операції «Щит Євфрата». Також це негативно впливає на відносини з Північно-атлантичним альянсом – традиційна співпраця військових, розвинута роками особистих контактів, знаходиться під загрозою.

У політичній площині усунення армії від прийняття рішень щодо державної політики зменшує протидію сучасному керівництву, нівелює стримуючий фактор, який міг би застерегти політиків Партії справедливості та розвитку від

необдуманих дій. Усе це загрожує перетворити Туреччину з осередка регіональної стабільності на непередбачуваного гравця, політика якого ще більше загострить ситуацію на Близькому Сході.

Список використаних джерел

1. *Васильев А.Д.* Армия в Турции / Александр Дмитриевич Васильев // История и современность. – 2013. – Вып. № 2 (18). – С. 52-74
2. *Васильева С.А.* Влияние пантюркизма на идеологический процесс в Турецкой Республике / Светлана Анатольевна Васильева // Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 3. – С. 208-212.
3. *Дружилковский С.Б.* Внутренние факторы в формировании внешней политики Ирана и Турции / Сергей Борисович Дружилковский // Вестник МГИМО. – 2010. – № 1. – С. 1-11.
4. *Садыкова Л.Р.* Исламский «Ренессанс» в Турции на рубеже XX-XXI вв. / Людмила Рафкатовна Садыкова // Вестник МГИМО. – 2009. – № 5. – С. 1-9.
5. *Aydinli E.* A Fragile Peace: Turkey's Civil-Military Transformation / Ersel Aydinli // World Politics Review. Chain of Command: Civil-Military Relations in China, Turkey and Columbia. – April 30, 2013. – P. 9-14.
6. *Capezza D.* Turkey's Military is a Catalyst for Reform / David Capezza // Middle East Quarterly. – Summer 2009. – P. 13-23.
7. *Duman O.* "Civilianization" in Greece versus "Demilitarization" in Turkey. A Comparative Study of Civil-Military Relations and the Impact of the European Union / Ozkan Duman // Armed Forces and Society. – April, 2006. – Vol. 32, number 3. – P. 405-423.
8. *Güney A., Karatekelioglu P.* Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects / Aylin Güney, Petek Karatekelioglu // Armed Forces and Society. – Spring 2005. – Vol. 31, No. 3. – P. 439-462.
9. *Kuru A.T.* The Rise and Fall of Military Tutelage in Turkey: Fears of Islamism, Kurdism, and Communism / Ahmet T. Kuru // Insight Turkey. – 2012. Vol. 14. – No. 2. – P. 37-57
10. *Park B.* Ergenekon: Turkey's Military-Political Contest / Bill Park // Open Democracy News Analysis. – 2008. – 4 p.
11. *Satana N.S.* Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy / Nil S. Satana // Armed Forces and Society. – April 2008. – Vol. 34, No 3. – P. 357-388.

References

1. *Vasilev, A.D.* (2013). *Armiya v Turtsii [Army in Turkey]. Istorija i sovremennost – Past and Present*, Vol. 2 (18), 52-74 [in Russian].
2. *Vasileva, S.A.* (2012). *Vliyanie pantyurkizma na ideologicheskij protsess v Turetskoy Respublike [Influence of Panturkism on the ideological process in the Turkish Republic]. Teoriya i praktika obschestvennogo razvitiya – Theory and practice of social development*, No 3, pp. 208-212 [in Russian].
3. *Druzhilovskiy, S.B.* (2010). *Vnutrennie faktoryi v formirovanii vneshney politiki Irana i Turtsii [Internal Factors in the Formation of the Foreign Policy of Iran and Turkey]. Vestnik MGIMO – Bulletin of Moscow State Institute of International Relations*, 1, 1-11 [in Russian].
4. *Sadyikova, L.R.* (2009). *Islamskiy "Renessans" v Turtsii na rubezhe XX-XXI vv. [Islamic "Renaissance" in Turkey on the edge of XX-XXI centuries]. Vestnik MGIMO – Bulletin of Moscow State Institute of International Relations*, 5, 1-9. [in Russian].
5. *Aydinli, E. A* (2013). *Fragile Peace: Turkey's Civil-Military Transformation. World Politics Review. Chain of Command: Civil-Military Relations in China, Turkey and Columbia*, pp. 9-14.
6. *Capezza, D.* (2009). *Turkey's Military is a Catalyst for Reform. Middle East Quarterly*, pp. 13-23.
7. *Duman, O.* (2006). "Civilianization" in Greece versus "Demilitarization" in Turkey. A Comparative Study of Civil-Military Relations and the Impact of the European Union. *Armed Forces and Society*, Vol. 32, 3, 405-423.
8. *Güney, A., Karatekelioglu, P.* (2005). *Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects. Armed Forces and Society*, Vol. 31, 3, 439-462.
9. *Kuru, A.T.* (2012). *The Rise and Fall of Military Tutelage in Turkey: Fears of Islamism, Kurdism, and Communism. Insight Turkey*, Vol. 14, 2, 37-57.
10. *Park, B.* (2008). *Ergenekon: Turkey's Military-Political Contest. Open Democracy News Analysis*, 4 p.
11. *Satana, N.S.* (2008). *Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy. Armed Forces and Society*, Vol. 34, 3, 357-388.